

Raad van de
Europese Unie

Brussel, 28 september 2023
(OR. en)

**Interinstitutioneel dossier:
2023/0337(NLE)**

**13532/23
ADD 5**

**ACP 87
WTO 143
COAFR 323
RELEX 1100**

VOORSTEL

van:	de secretaris-generaal van de Europese Commissie, ondertekend door mevrouw Martine DEPREZ, directeur
ingekomen:	28 september 2023
aan:	mevrouw Thérèse BLANCHET, secretaris-generaal van de Raad van de Europese Unie
nr. Comdoc.:	COM(2023) 559 final - ANNEX 5
Betreft:	BIJLAGE bij Voorstel voor een besluit van de Raad betreffende de ondertekening, namens de Europese Unie, van de economische partnerschapsovereenkomst tussen de Republiek Kenia, lid van de Oost-Afrikaanse Gemeenschap, enerzijds, en de Europese Unie, anderzijds

Hierbij gaat voor de delegaties document COM(2023) 559 final - ANNEX 5.

Bijlage: COM(2023) 559 final - ANNEX 5

EUROPESE
COMMISSIE

Brussel, 28.9.2023
COM(2023) 559 final

ANNEX 5

BIJLAGE

bij

Voorstel voor een besluit van de Raad

**betreffende de ondertekening, namens de Europese Unie, van de economische
partnerschapsovereenkomst tussen de Republiek Kenia, lid van de Oost-Afrikaanse
Gemeenschap, enerzijds, en de Europese Unie, anderzijds**

HANDEL EN DUURZAME ONTWIKKELING

ARTIKEL 1

Context en doelstellingen

1. De Partijen herinneren aan Agenda 21 en de Verklaring van Rio inzake milieu en ontwikkeling, aangenomen tijdens de VN-conferentie over milieu en ontwikkeling van 3 tot en met 14 juni 1992 in Rio de Janeiro, het Uitvoeringsplan van Johannesburg van de wereldtop inzake duurzame ontwikkeling van 2002, de verklaring van de Internationale Arbeidsorganisatie (“IAO”) over sociale gerechtigheid voor een eerlijke mondialisering, die door de Internationale Arbeidsconferentie tijdens haar 97e zitting in Genève op 10 juni 2008 werd aangenomen (“de IAO-verklaring over sociale gerechtigheid voor een eerlijke mondialisering”), het slotdocument van de VN-conferentie over duurzame ontwikkeling van 2012 met de titel “The Future we want”, bekrachtigd door Resolutie 66/288 van de Algemene Vergadering van de VN, aangenomen op 27 juli 2012, Resolutie 70/1 van de Algemene Vergadering van de VN, aangenomen op 25 september 2015, met het slotdocument “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development and the 17 Sustainable Development Goals” (Agenda 2030), en de eeuwfeestverklaring van de IAO over de toekomst van werk, aangenomen door de Internationale Arbeidsconferentie tijdens haar 108e zitting in Genève op 21 juni 2019.
2. De Partijen erkennen dat duurzame ontwikkeling economische en sociale ontwikkeling en milieubescherming, die onderling afhankelijk zijn en elkaar wederzijds versterken, omvat, en bevestigen hun verbintenis om de ontwikkeling van de internationale handel en investeringen te bevorderen op een wijze die bijdraagt tot verwezenlijking van de doelstelling van duurzame ontwikkeling.

3. De Partijen erkennen dat de klimaatverandering dringend moet worden aangepakt, zoals uiteengezet in het speciaal verslag van de Intergouvernementele Werkgroep inzake klimaatverandering (IPCC) over de opwarming van de aarde met 1,5 °C, als bijdrage aan de economische, sociale en milieudoelstellingen van duurzame ontwikkeling.

4. In het licht van het bovenstaande heeft deze bijlage tot doel de integratie van duurzame ontwikkeling, met name de arbeids¹- en milieudimensies ervan, in de handels- en investeringsbetrekkingen van de Partijen te bevorderen, onder meer door de dialoog en de samenwerking te versterken.

ARTIKEL 2

Regelgevingsrecht en beschermingsniveaus

1. De Partijen erkennen het recht van elke Partij om haar beleid en prioriteiten op het gebied van duurzame ontwikkeling te bepalen, om de niveaus van binnenlandse milieu- en arbeidsbescherming vast te stellen die zij passend acht, en om haar relevante wetgeving en beleidsmaatregelen vast te stellen of te wijzigen. Die beschermingsniveaus, wetgeving en beleidsmaatregelen moeten in overeenstemming zijn met de verbintenissen van elke Partij ten aanzien van de in deze bijlage bedoelde internationaal erkende normen en overeenkomsten.

2. Elke Partij streeft ernaar ervoor te zorgen dat haar wetgeving en beleidsmaatregelen op dit gebied een hoog niveau van milieu- en arbeidsbescherming bieden en aanmoedigen, en streeft ernaar die niveaus, wetgeving en beleidsmaatregelen te verbeteren.

¹ Voor de toepassing van deze bijlage wordt onder de term “arbeid” verstaan: de strategische doelstellingen van de IAO in het kader van de Agenda voor waardig werk, die is verankerd in de IAO-Verklaring over sociale gerechtigheid voor een eerlijke mondialisering.

3. Een Partij mag de in haar milieu- of arbeidswetgeving geboden beschermingsniveaus niet afzwakken of verlagen om handel of investeringen aan te moedigen.
4. Een Partij mag geen afstand doen van of anderszins afwijken van, of aanbieden af te zien van of anderszins af te wijken van haar milieu- of arbeidsrecht om handel of investeringen aan te moedigen.
5. Een Partij doet, om handel of investeringen aan te moedigen, geen afbreuk aan de daadwerkelijke handhaving van haar milieu- en arbeidswetgeving door een onafgebroken of herhaald handelen of nalaten.
6. De Partijen erkennen elkaars ontwikkelingsbeleid en -prioriteiten met betrekking tot hun handels- en investeringsaspiraties in overeenstemming met de bepalingen inzake bijzondere en gedifferentieerde behandeling in het kader van de WTO-overeenkomst en in overeenstemming met de verbintenissen van elke Partij ten aanzien van de internationaal erkende normen en overeenkomsten in het kader van deze bijlage.

ARTIKEL 3

Multilaterale arbeidsnormen en -overeenkomsten

1. De Partijen bevestigen hun verbintenis om de ontwikkeling van de internationale handel zodanig te bevorderen dat die leidt tot waardig werk voor iedereen, als verankerd in de Verklaring van de IAO over sociale gerechtigheid voor een eerlijke mondialisering.

2. Overeenkomstig het Statuut van de IAO, dat is aangenomen als deel XIII van het Verdrag van Versailles, ondertekend op 28 juni 1919, en de IAO-verklaring over de fundamentele beginselen en rechten op het werk en de follow-up daarvan, aangenomen door de Internationale Arbeidsconferentie tijdens haar 86e zitting in Genève op 18 juni 1998 (Verklaring van de IAO over de fundamentele principes en rechten op het werk) en zoals gewijzigd tijdens haar 110e zitting in 2022, eerbiedigt, bevordert en implementeert elke Partij de beginselen betreffende de fundamentele rechten op het werk, zoals gedefinieerd in de fundamentele IAO-verdragen, namelijk:

- a) de vrijheid van vereniging en de daadwerkelijke erkenning van het recht op collectieve onderhandelingen;
- b) de uitbanning van alle vormen van dwangarbeid of verplichte arbeid¹;
- c) de daadwerkelijke afschaffing van kinderarbeid;
- d) de uitbanning van discriminatie met betrekking tot werk en beroep, alsmede
- e) een veilige en gezonde werkomgeving.

3. De Partijen blijven zich onafgebroken inspannen om de fundamentele IAO-Verdragen te ratificeren, indien zij dat nog niet hebben gedaan.

4. De Partijen wisselen periodiek informatie uit over hun respectieve situaties en vorderingen met betrekking tot de ratificatie van IAO-verdragen of -protocollen die door de IAO als actueel zijn aangemerkt.

¹ In dit verband onderstrepen de Partijen het belang van de ratificatie van het Protocol van 2014 bij het Verdrag betreffende de gedwongen arbeid, dat door de Algemene Conferentie van de Internationale Arbeidsorganisatie tijdens haar 103e ILC-zitting op 11 juni 2014 in Genève is aangenomen.

5. Elke Partij voert de respectieve IAO-verdragen die de OAG-partnerstaat en de lidstaten van de Europese Unie hebben geratificeerd, daadwerkelijk uit.
6. Herinnerend aan de IAO-verklaring over sociale rechtvaardigheid voor een eerlijke mondialisering, merken de Partijen op dat de schending van fundamentele beginselen en rechten op het werk niet kan worden aangevoerd of anderszins gebruikt als een legitiem comparatief voordeel en dat arbeidsnormen niet mogen worden gebruikt voor protectionistische handelsdoeleinden.
7. Elke Partij bevordert middels haar wetgeving en praktijken de IAO-agenda voor fatsoenlijk werk zoals uiteengezet in de IAO-verklaring over sociale gerechtigheid voor een eerlijke mondialisering, in het bijzonder met betrekking tot:
- a) waardige arbeidsomstandigheden voor iedereen met betrekking tot onder meer lonen en inkomsten, werktijden, verbetering van de sociale zekerheid, andere arbeidsvoorwaarden en sociale bescherming;
 - b) sociale dialoog over arbeidsaangelegenheden tussen werknemers en werkgevers en hun respectieve organisaties, en bevoegde overheidsinstanties.
8. In overeenstemming met haar verplichtingen in het kader van de IAO zal elke Partij:
- a) maatregelen en beleidsmaatregelen vaststellen en uitvoeren met betrekking tot arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, gezondheid en veiligheid op het werk, met inbegrip van schadevergoeding in geval van arbeidsongeval of beroepsziekte;
 - b) een doeltreffend arbeidsinspectiesysteem in stand houden.

9. De Partijen werken samen om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van arbeidsbeleid en -maatregelen te versterken, in voorkomend geval op bilateraal, regionaal en internationaal niveau, onder meer in het kader van de IAO. Deze samenwerking kan onder meer betrekking hebben op:

- a) de uitvoering van de fundamentele, prioritaire en andere bijgewerkte IAO-Verdragen;
- b) waardig werk, daaronder begrepen samenwerking op het gebied van het verband tussen handel en volledige en productieve werkgelegenheid, het aanpassingsvermogen van de arbeidsmarkt, de fundamentele arbeidsnormen, waardig werk in de mondiale toeleveringsketens, sociale bescherming en sociale integratie, sociale dialoog en gelijke kansen voor mannen en vrouwen;
- c) het effect van de arbeidswetgeving en normen op handel en investeringen, en het effect van de handels- en investeringswetgeving op arbeid.

10. De Partijen houden in voorkomend geval terdege rekening met de standpunten van vertegenwoordigers van werknemers, werkgevers en maatschappelijke organisaties bij het vaststellen van samenwerkingsgebieden en bij het uitvoeren van samenwerkingsactiviteiten.

ARTIKEL 4

Handel en gendergelijkheid

1. De Partijen erkennen dat inclusief handelsbeleid bijdraagt tot de bevordering van de economische empowerment van vrouwen en gendergelijkheid, in overeenstemming met duurzameontwikkelingsdoelstelling 5 van de Agenda 2030 en de doelstellingen van de gezamenlijke verklaring over handel en economische empowerment van vrouwen ter gelegenheid van de ministeriële conferentie van de WTO in Buenos Aires in december 2017. De Partijen erkennen dat vrouwen, door hun deelname aan economische activiteiten, met inbegrip van internationale handel, een grote bijdrage leveren aan de economische groei. De Partijen verbinden zich ertoe de bepalingen van deze overeenkomst zodanig uit te voeren dat gendergelijkheid wordt bevorderd en versterkt.
2. De Partijen streven ernaar hun handelsbetrekkingen en samenwerking te versterken op zodanige wijze dat vrouwen en mannen daadwerkelijk gelijke kansen en behandeling krijgen om in aanmerking te komen voor de bepalingen van deze overeenkomst, onder meer op het gebied van arbeid en beroep, in overeenstemming met hun internationale verplichtingen.
3. Elke Partij voert haar verplichtingen uit hoofde van internationale overeenkomsten inzake gendergelijkheid en vrouwenrechten waarbij zij Partij is, met inbegrip van het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen, aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 18 december 1979, daadwerkelijk na, met name de bepalingen die betrekking hebben op de uitbanning van discriminatie van vrouwen in het economische leven en op het gebied van werkgelegenheid. In dit verband herhalen de Partijen hun respectieve verbintenissen uit hoofde van artikel 3 van deze bijlage, onder meer met betrekking tot de effectieve tenuitvoerlegging van de IAO-verdragen inzake gendergelijkheid en de uitbanning van discriminatie in arbeid en beroep.

4. Elke Partij streeft ernaar ervoor te zorgen dat haar wetgeving en beleid op dit gebied voorzien in gelijke rechten, behandeling en kansen voor mannen en vrouwen en deze bevorderen. Elke Partij streeft ernaar deze wetgeving en dit beleid te verbeteren, onverminderd het recht van elke Partij om haar eigen reikwijdte en beschermingsniveaus voor gelijke kansen voor mannen en vrouwen vast te stellen. Die beschermingsniveaus, wetgeving en beleidsmaatregelen moeten in overeenstemming zijn met de verbintenissen van elke Partij ten aanzien van de in dit artikel bedoelde internationaal erkende normen en overeenkomsten.

5. De Partijen herhalen hun verbintenissen uit hoofde van artikel 2 van deze bijlage met betrekking tot hun respectieve wetgeving die gericht is op het waarborgen van gendergelijkheid of gelijke kansen voor vrouwen en mannen.

6. De Partijen werken in voorkomend geval bilateraal of in andere relevante fora samen om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van beleid en maatregelen op het gebied van gendergelijkheid te versterken, met inbegrip van activiteiten ter verbetering van het vermogen en de voorwaarden voor vrouwen, met inbegrip van werknemers, zakenvrouwen en ondernemers, om toegang te krijgen tot en te profiteren van de door deze overeenkomst geboden kansen. Deze samenwerking kan onder meer betrekking hebben op de uitwisseling van informatie en beste praktijken in verband met het verzamelen van naar geslacht uitgesplitste gegevens en een op gender gebaseerde analyse van het handelsbeleid.

7. De Partijen zijn het eens over het belang van monitoring en beoordeling, overeenkomstig hun interne procedures, van de gevolgen van de uitvoering van deze overeenkomst voor gendergelijkheid en gelijke kansen voor vrouwen in het handelsverkeer.

ARTIKEL 5

Multilaterale governance en overeenkomsten op milieugebied

1. De Partijen erkennen het belang van internationaal milieubeheer, met name de rol van de Milieuvergadering van de VN (UNEA) van het Milieuprogramma van de VN (UNEP), alsook van multilaterale milieuovereenkomsten (MEA's) als antwoord van de internationale gemeenschap op mondiale of regionale milieu-uitdagingen, en benadrukken de noodzaak om de wederzijdse ondersteuning van handels- en milieubeleid, -regels en -maatregelen te versterken.
2. In het licht van lid 1 voert elke Partij de door haar geratificeerde multilaterale milieuovereenkomsten, protocollen en wijzigingen daadwerkelijk uit.
3. De Partijen wisselen periodiek informatie uit over hun respectieve situaties met betrekking tot de ratificatie van multilaterale milieuovereenkomsten, met inbegrip van hun protocollen en wijzigingen.
4. De Partijen bevestigen het recht van elke Partij om maatregelen vast te stellen of te handhaven ter bevordering van de doelstellingen van de MEA's waarbij zij Partij is. De Partijen herinneren eraan dat maatregelen die zijn vastgesteld of gehandhaafd om dergelijke multilaterale milieuovereenkomsten ten uitvoer te leggen, gerechtvaardigd kunnen zijn uit hoofde van deel VIII van deze overeenkomst.
5. De Partijen werken samen om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van milieubeleid en -maatregelen te versterken, in voorkomend geval op bilateraal, regionaal en internationaal niveau, onder meer in het kader van het politiek forum op hoog niveau voor duurzame ontwikkeling van de Verenigde Naties, UNEP, UNEA, MEA's en de WTO. Deze samenwerking kan onder meer betrekking hebben op:

- a) beleid en maatregelen ter bevordering van de wederzijdse ondersteuning van handel en milieu, met inbegrip van:
- het delen van informatie over beleid en praktijken en het bevorderen van initiatieven om de overgang naar een circulaire economie aan te moedigen;
 - bevordering van initiatieven op het gebied van duurzame productie en consumptie, groene groei en bestrijding van verontreiniging;
 - uitwisseling van informatie over beleid en praktijken en bevordering van gemeenschappelijke standpunten in het kader van multilaterale milieuovereenkomsten.
- b) initiatieven ter bevordering van handel en investeringen in milieugoederen en -diensten, onder meer door de daarmee verband houdende tarifaire en niet-tarifaire belemmeringen aan te pakken;
- c) het effect van de milieuwetgeving en normen op handel en investeringen, of het effect van de handels- en investeringswetgeving op het milieu;
- d) andere handelsgerelateerde aspecten van multilaterale milieuovereenkomsten, met inbegrip van de protocollen, wijzigingen en uitvoering ervan.

6. De Partijen houden in voorkomend geval terdege rekening met de standpunten of input van het relevante publiek en belanghebbende belanghebbenden bij de vaststelling en uitvoering van hun samenwerkingsactiviteiten, en zij kunnen deze belanghebbenden in voorkomend geval verder bij die activiteiten betrekken.

ARTIKEL 6

Handel en klimaatverandering

1. De Partijen erkennen het belang van dringende maatregelen ter bestrijding van klimaatverandering en de gevolgen daarvan, en de rol van handel bij het nastreven van deze doelstelling, in overeenstemming met het Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake klimaatverandering, gesloten te New York op 9 mei 1992 (UNFCCC), de Overeenkomst van Parijs in het kader van het UNFCCC, gedaan te Parijs op 12 december 2015 (Overeenkomst van Parijs), en met andere multilaterale milieuovereenkomsten en multilaterale instrumenten op het gebied van klimaatverandering.
2. In het licht van lid 1 voert elke Partij het UNFCCC en de Overeenkomst van Parijs daadwerkelijk uit.
3. De verbintenis om de Overeenkomst van Parijs daadwerkelijk uit te voeren overeenkomstig lid 2 omvat de verplichting om zich te onthouden van elk handelen of nalaten dat het voorwerp en het doel van de Overeenkomst van Parijs wezenlijk ondermijnt.
4. Een Partij kan passende maatregelen nemen met betrekking tot deze overeenkomst in geval van schending van de verplichting uit hoofde van lid 3. Passende maatregelen worden genomen volgens de procedure van artikel 96 van de Overeenkomst van Cotonou of de overeenkomstige bepalingen van de opvolger daarvan, zoals bepaald in artikel 136.3 van deze overeenkomst.

5. Gelet op lid 1 zal elke Partij:

- a) de wederzijdse ondersteuning van handels- en klimaatbeleid en handels- en klimaatmaatregelen bevorderen, en draagt zij aldus bij tot de overgang naar een hulpbronnenefficiënte, circulaire economie met lage broeikasgasemissies en tot klimaatbestendige ontwikkeling;
- b) het wegnemen van belemmeringen voor handel en investeringen in goederen en diensten die van bijzonder belang zijn voor de beperking van en aanpassing aan de klimaatverandering, zoals hernieuwbare energie en energie-efficiënte producten en diensten, vergemakkelijken.

6. De Partijen werken samen om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van beleid en maatregelen op het gebied van klimaatverandering te versterken, in voorkomend geval bilateraal, regionaal en in internationale fora, onder meer in het kader van het UNFCCC, de Overeenkomst van Parijs, het Protocol van Montreal betreffende stoffen die de ozonlaag afbreken, gesloten te Montreal op 16 september 1987 (Protocol van Montreal) en in de WTO en de Internationale Maritieme Organisatie (IMO). Deze samenwerking kan onder meer betrekking hebben op:

- a) beleidsdialoog en samenwerking met betrekking tot de uitvoering van de Overeenkomst van Parijs, zoals middelen ter bevordering van klimaatbestendigheid, hernieuwbare energie, koolstofarme technologieën, energie-efficiëntie, voorbereiding en vaststelling van koolstofbeprijzingsmaatregelen, met inbegrip van emissiehandelsregelingen, duurzaam vervoer, duurzame en klimaatbestendige infrastructuurontwikkeling en emissie monitoring;
- b) de ondersteuning van het opstellen en goedkeuren door de IMO van ambitieuze en doeltreffende maatregelen ter reductie van broeikasgasemissies die moeten worden uitgevoerd door de internationale commerciële scheepvaart;

- c) ondersteuning van een ambitieuze uitfasering van ozonafbrekende stoffen (ODS) en uitfasering van fluorkoolwaterstoffen (HFK's) in het kader van het Protocol van Montreal door middel van maatregelen om de productie, het verbruik en de handel ervan te beheersen, de invoering van milieuvriendelijke alternatieven voor ODS en HFK's; de actualisering van veiligheids- en andere relevante normen en de bestrijding van de illegale handel in stoffen die worden gereguleerd door het Protocol van Montreal.

ARTIKEL 7

Handel en biologische diversiteit

1. De Partijen erkennen het belang van het behoud en het duurzame gebruik van de biologische diversiteit en de rol van handel bij het nastreven van deze doelstellingen, in overeenstemming met de desbetreffende multilaterale milieuovereenkomsten waarbij zij partij zijn, met inbegrip van het Verdrag inzake biologische diversiteit, gedaan te Rio de Janeiro op 5 juni 1992 (CBD) en de protocollen daarbij, de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, gedaan te Washington D.C. op 3 maart 1973 (CITES), en de op grond daarvan aangenomen besluiten.
2. Gelet op lid 1:
 - a) past elke Partij doeltreffende maatregelen toe ter bestrijding van de illegale handel in wilde dieren en planten, in voorkomend geval ook ten aanzien van derde landen;

- b) bevordert elke Partij de instandhouding op lange termijn en het duurzame gebruik van in de Cites-lijst opgenomen soorten en neemt zij dier- en plantensoorten op in de bijlagen bij Cites wanneer de staat van instandhouding van die soort als gevolg van de internationale handel in gevaar wordt geacht, en voert zij periodieke evaluaties uit, die kunnen leiden tot een aanbeveling tot wijziging van de bijlagen bij Cites, om ervoor te zorgen dat zij naar behoren aansluiten bij de instandhoudingsbehoeften van soorten die door de internationale handel worden bedreigd;
- c) bevordert elke Partij de handel in producten die voortkomen uit het duurzaam gebruik van biologische rijkdommen, teneinde bij te dragen tot de instandhouding van de biodiversiteit, en
- d) bevordert elke Partij de eerlijke en billijke verdeling van de voordelen die voortvloeien uit het gebruik van genetische rijkdommen en traditionele kennis met betrekking tot genetische rijkdommen, overeenkomstig het Protocol van Nagoya bij het CBD, gedaan te Nagoya op 29 oktober 2010 (Protocol van Nagoya);
- e) neemt elke Partij maatregelen om de biologische diversiteit in stand te houden wanneer die onder druk staat als gevolg van handel en investeringen, met name om de verspreiding van zoönoses en invasieve uitheemse soorten te voorkomen.

3. De Partijen werken samen om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van biodiversiteitsbeleid en -maatregelen te versterken, in voorkomend geval op bilateraal, regionaal en internationaal niveau, onder meer in het kader van het CBD en Cites.

Deze samenwerking kan onder meer betrekking hebben op:

- a) initiatieven en goede praktijken met betrekking tot de handel in producten en diensten die zijn afgeleid van het duurzame gebruik van biologische hulpbronnen met het oog op het behoud van de biologische diversiteit;

- b) verantwoorde handel en het behoud en het duurzame gebruik van biologische diversiteit, met inbegrip van de ontwikkeling en toepassing van methoden voor de boekhouding van natuurlijk kapitaal en ecosystemen, de waardering van ecosystemen en hun diensten en daarmee verband houdende economische instrumenten, en de integratie van biodiversiteit in handel en handelsprocessen;
- c) bestrijding van de illegale handel in wilde dieren en planten, onder meer door initiatieven om de vraag naar illegale producten op basis van wilde dieren en planten te verminderen en initiatieven ter verbetering van informatie-uitwisseling en samenwerking, rechtshandhaving, vrijwillige technologische overdracht, uitwisselingsprogramma's en capaciteitsopbouw;
- d) de toegang tot genetische rijkdommen en de eerlijke en billijke verdeling van de voordelen van het gebruik ervan, in overeenstemming met het Protocol van Nagoya.

ARTIKEL 8

Handel en bossen

1. De Partijen erkennen het belang van het behoud en het duurzame beheer van bossen voor het creëren van milieufuncties en economische en sociale kansen voor de huidige en toekomstige generaties en de rol van handel bij het nastreven van deze doelstelling.
2. Gelet op lid 1:
 - a) blijft elke Partij maatregelen toepassen ter bestrijding van de illegale houtkap en de daaraan gerelateerde handel, in voorkomend geval ook ten aanzien van derde landen, en blijft zij de handel in legaal geoogste bosproducten bevorderen;

- b) bevordert elke Partij de instandhouding en het duurzame beheer van bossen alsmede de handel in en het verbruik van hout en houtproducten die zijn gekapt in overeenstemming met de wetgeving van het land waar het hout is gekapt en die afkomstig zijn uit op duurzame wijze beheerde bossen, en
- c) wisselt elke Partij met de andere Partij informatie uit over handelsgerelateerde initiatieven op het gebied van duurzaam bosbeheer, bosbehoud, governance in de bosbouw, initiatieven ter bestrijding van illegale houtkap en ander relevant beleid van wederzijds belang, en werkt zij samen om het effect en de wederzijdse ondersteuning van hun respectieve beleid van wederzijds belang te maximaliseren.

3. Aangezien ontbossing een belangrijke aanjager is van de opwarming van de aarde en het verlies aan biodiversiteit, wisselen de Partijen kennis en ervaring uit over manieren om de consumptie van en de handel in producten uit ontbossingsvrije toeleveringsketens aan te moedigen, teneinde het risico dat producten die verband houden met ontbossing of bosdegradatie op hun markten worden gebracht tot een minimum te beperken.

4. De Partijen werken samen om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van duurzaam bosbeheer te versterken, bosbehoud te verbeteren, alle vormen van ontbossing en bosdegradatie tot een minimum te beperken, de traceerbaarheid en de bewakingsketen van bosproducten te verbeteren, initiatieven te bevorderen om de informatie-uitwisseling te verbeteren, illegale houtkap te bestrijden en de rol van bossen bij de beperking van de klimaatverandering, de bestrijding van biodiversiteitsverlies en de circulaire economie en bio-economie te versterken, in voorkomend geval bilateraal, regionaal en in internationale fora.

ARTIKEL 9

Handel en duurzaam beheer van biologische rijkdommen van de zee en aquacultuur

1. De Partijen erkennen het belang van de instandhouding en het duurzame beheer van biologische rijkdommen van de zee en mariene ecosystemen, en van het bevorderen van een verantwoorde en duurzame aquacultuur, alsmede de rol die handel speelt bij het nastreven van die doelstellingen.
2. De Partijen erkennen dat illegale, ongemelde en ongereguleerde visserij (IOO-visserij) de duurzame instandhouding en het duurzame beheer van visbestanden ondermijnt en een negatief effect heeft op de bestaansmiddelen van visserijgemeenschappen en de handel in vis en visserijproducten. Dit bevestigt de noodzaak van maatregelen om IOO-visserij te bestrijden en te beëindigen en de problemen van overbevissing en niet-duurzaam gebruik van de visbestanden aan te pakken.
3. Gelet op de leden 1 en 2:
 - a) geeft elke Partij uitvoering aan instandhoudings- en beheersmaatregelen op lange termijn en het duurzaam gebruik van de levende rijkdommen van de zee als omschreven in de VN-overeenkomst over de toepassing van de bepalingen van het Verdrag van de Verenigde Naties inzake het recht van de zee van 10 december 1982 die betrekking hebben op de instandhouding en het beheer van grensoverschrijdende en over grote afstanden trekkende visbestanden (de Overeenkomst inzake visbestanden), gedaan te New York op 4 augustus 1995, de Overeenkomst van de Voedsel- en Landbouworganisatie van de VN ("FAO") om te bevorderen dat vissersvaartuigen op de volle zee de internationale maatregelen voor instandhouding en beheer van de visbestanden naleven, gedaan te Rome op 24 november 1993 (de Nalevingsovereenkomst), en de FAO-overeenkomst inzake havenstaatmaatregelen om illegale, ongemelde en ongereguleerde visserij te voorkomen, tegen te gaan en te beëindigen, gedaan te Rome op 22 november 2009 (de PSMA);

- b) handelt elke Partij in overeenstemming met de beginselen van UNCLOS, de Overeenkomst inzake visbestanden, de Nalevingsovereenkomst, de gedragscode van de FAO voor een verantwoorde visserij, aangenomen bij Resolutie 4/95 van 31 oktober 1995, en de PSMA, en neemt zij in voorkomend geval deel aan het initiatief van de FAO inzake het mondiaal register van vissersvaartuigen, koelschepen en bevoorradingsvaartuigen;
- c) neemt elke Partij actief deel aan de werkzaamheden van de regionale organisaties voor visserijbeheer (hierna “ROVB’s” genoemd) waarvan zij lid, waarnemer of samenwerkende niet-verdragsluitende Partij is, met het oog op goed visserijbeheer en duurzame visserij, bijvoorbeeld door de bevordering van wetenschappelijk onderzoek en de vaststelling van instandhoudingsmaatregelen op basis van de beste wetenschappelijke bewijzen, de versterking van nalevingsmechanismen, de uitvoering van periodieke prestatiebeoordelingen en de vaststelling van doeltreffende controle, monitoring en handhaving van het beheer van de beheersmaatregelen van ROVB’s en, indien van toepassing, de goedkeuring en uitvoering van vangstdocumentatie- of certificeringsregelingen en havenstaatmaatregelen;
- d) legt elke Partij doeltreffende maatregelen ter bestrijding van IOO-visserij ten uitvoer, met inbegrip van maatregelen om IOO-producten van de handelsstromen uit te sluiten, en werkt zij samen bij het vergemakkelijken van de uitwisseling van informatie om de traceerbaarheid te waarborgen;
- e) bevordert elke Partij de ontwikkeling van een duurzame en verantwoorde aquacultuur, met inachtneming van de economische, sociale en milieuaspecten ervan, onder meer met betrekking tot de uitvoering van de doelstellingen en beginselen die zijn opgenomen in de FAO-gedragscode voor een verantwoorde visserij.

- f) bevordert elke Partij de instandhouding op lange termijn en het duurzame gebruik van in de Cites-lijst opgenomen soorten en de opnemings van aquatische dier- en plantensoorten in de bijlagen bij Cites wanneer de staat van instandhouding van die soort als gevolg van de internationale handel in gevaar wordt geacht;
- g) Voldoet elke Partij aan het Verdrag inzake trekkende wilde diersoorten, gedaan te Bonn op 23 juni 1979 (Verdrag van Bonn), en aan de instrumenten uit hoofde van dat verdrag, met het oog op de duurzame instandhouding van trekkende soorten, het beheer van bijvangsten en aanlandingsgegevens;

4. De Partijen werken samen om hun samenwerking en wederzijdse voordelen op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van beleid en maatregelen op het gebied van visserij en aquacultuur te versterken, in voorkomend geval bilateraal regionaal en in internationale fora, onder meer in de WTO, ROVB's, de FAO en in het kader van andere multilaterale instrumenten op dit gebied, met als doel duurzame visserijpraktijken en aquacultuur en de handel in vis en schaal- en schelpdieren uit duurzaam beheerde visserij en aquacultuur te bevorderen. De Partijen werken nauw samen en versnellen hun inspanningen ter verwezenlijking van duurzameontwikkelingsdoelstelling 14 van de VN (leven in het water), die tot doel heeft de oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen in stand te houden en duurzaam te gebruiken voor duurzame ontwikkeling, onder meer door alle soorten mariene verontreiniging, met name door activiteiten op het land, met inbegrip van zwerfvuil op zee en nutriëntenverontreiniging, te voorkomen en aanzienlijk te verminderen, en door de instandhouding van mariene ecosystemen te integreren in het beleid voor een duurzame blauwe economie.

ARTIKEL 10

Handel en investeringen ten behoeve van duurzame ontwikkeling

1. De Partijen erkennen dat handel en investeringen in goederen en diensten die verband houden met de bescherming van het milieu of bijdragen tot het verbeteren van de sociale omstandigheden en dat het stimuleren van het gebruik van duurzaamheidsregelingen of andere vrijwillige initiatieven op zinvolle wijze kan bijdragen tot duurzame ontwikkeling.
2. Daartoe hebben de Partijen de douanerechten op milieugoederen van oorsprong uit de andere Partij afgeschaft overeenkomstig de artikelen 10 en 11 van deze overeenkomst.
3. Voorts hebben de Partijen zich ertoe verbonden de onderhandelingen over milieudiensten en productieactiviteiten af te ronden overeenkomstig artikel 3 van deze overeenkomst.
4. In het licht van lid 1 bevordert en vergemakkelijkt elke Partij handel en investeringen in:
 - a) milieugoederen en -diensten;
 - b) goederen die bijdragen tot betere sociale omstandigheden, alsmede
 - c) goederen die onderworpen zijn aan transparante, feitelijke en niet-misleidende regelingen om duurzaamheid te waarborgen, zoals regelingen voor eerlijke en ethische handel en milieukeuren.

5. De in lid 4 bedoelde bevordering en facilitering van handel en investeringen kan het volgende omvatten:

- a) bewustmakingsacties en informatie- en voorlichtingscampagnes;
- b) de vaststelling van beleidskaders die bevorderlijk zijn voor de toepassing van de beste beschikbare technologieën;
- c) het aanmoedigen van het gebruik van transparante, feitelijke en niet-misleidende duurzaamheidsregelingen, met name voor kmo's;
- d) aanpakken van daarmee verband houdende niet-tarifaire belemmeringen, alsmede
- e) verwijzing naar relevante internationale normen, zoals de IAO-verdragen en -richtsnoeren of MEA's, zoals regelmatig bijgewerkt door de bevoegde instanties.

6. De Partijen zetten zich gezamenlijk in om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van de onder dit artikel vallende aangelegenheden, in voorkomend geval op bilateraal, regionaal en internationaal niveau, alsook op multilaterale fora, te versterken, onder meer door de uitwisseling van informatie, beste praktijken en voorlichtingsinitiatieven.

ARTIKEL 11

Handel en verantwoord ondernemerschap en beheer van de toeleveringsketen

1. De Partijen erkennen het belang van verantwoord ondernemerschap en praktijken op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen, met inbegrip van verantwoord beheer van de toeleveringsketen, en de rol van handel bij het nastreven van deze doelstelling.
2. Gelet op lid 1:
 - a) bevordert elke Partij verantwoord ondernemerschap en maatschappelijk verantwoord ondernemen, met inbegrip van verantwoord beheer van de toeleveringsketen, door te voorzien in ondersteunende beleidskaders die de toepassing van relevante praktijken door bedrijven aanmoedigen;
 - b) ondersteunt elke Partij de naleving, uitvoering, follow-up en verspreiding van relevante internationale instrumenten, zoals de richtsnoeren voor multinationale ondernemingen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), de tripartiete beginselverklaring van de IAO betreffende multinationale ondernemingen en sociaal beleid, aangenomen te Genève in november 1977 (de tripartiete beginselverklaring van de IAO betreffende multinationale ondernemingen en sociaal beleid), het Global Compact van de VN en de leidende beginselen van de VN inzake bedrijfsleven en mensenrechten, die door de Mensenrechtenraad zijn bekrachtigd in zijn resolutie 17/4 van 16 juni 2011.

3. De Partijen erkennen het nut van internationale sectorspecifieke richtsnoeren op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen of verantwoord ondernemerschap en stimuleren gezamenlijke werkzaamheden in dat verband. Met betrekking tot de relevante internationaal erkende OESO-richtsnoeren inzake passende zorgvuldigheid voor verantwoorde bevoorradingsketens van mineralen uit conflict- en hoogrisicogebieden en de aanvullingen daarop, voeren de Partijen ook maatregelen uit om de toepassing van dergelijke richtsnoeren te bevorderen. Als leden van het Comité voor Wereldvoedselzekerheid bevorderen de Partijen ook de bekendheid met de beginselen inzake verantwoord investeren in landbouw en voedselsystemen en de vrijwillige richtsnoeren voor verantwoord beheer van grondbezit, visgronden en bossen in het kader van de nationale voedselzekerheid.

4. De Partijen zetten zich gezamenlijk in om hun samenwerking op het gebied van handelsgerelateerde aspecten van de onder dit artikel vallende aangelegenheden, in voorkomend geval op bilateraal en regionaal niveau, alsook op internationale fora, te versterken, onder meer door de uitwisseling van informatie, beste praktijken en voorlichtingsinitiatieven.

ARTIKEL 12

Wetenschappelijke en technische informatie

1. Bij het vaststellen of toepassen van maatregelen ter bescherming van het milieu of de arbeidsomstandigheden die van invloed kunnen zijn op de handel of de investeringen, houdt elke Partij rekening met beschikbare wetenschappelijke en technische informatie ter zake alsmede met relevante internationale normen, richtsnoeren en aanbevelingen.

2. Wanneer er geen volledige wetenschappelijke zekerheid is en er gevaar bestaat voor ernstige of onomkeerbare schade aan het milieu of de veiligheid en gezondheid op het werk, kan een Partij maatregelen nemen om dergelijke schade te voorkomen, overeenkomstig het voorzorgsbeginsel.

ARTIKEL 13

Transparantie

1. Met het oog op bewustmaking en redelijke mogelijkheden voor belangstellenden en belanghebbenden om standpunten in te dienen, ontwikkelt, introduceert en implementeert elke Partij op transparante wijze:
 - a) maatregelen ter bescherming van het milieu of de arbeidsomstandigheden die van invloed kunnen zijn op de handel of investeringen, of
 - b) handels- of investeringsmaatregelen die gevolgen kunnen hebben voor de bescherming van het milieu of de arbeidsomstandigheden.
2. Elke Partij houdt terdege rekening met mededelingen en meningen van het publiek over aangelegenheden die verband houden met deze bijlage. Zij kan in voorkomend geval de overeenkomstig artikel 15 van deze bijlage opgerichte interne adviesgroepen en het overeenkomstig artikel 14, lid 5, opgerichte contactpunt van de andere Partij in kennis stellen van die mededelingen en adviezen.

ARTIKEL 14

Bijzonder Comité voor handel en duurzame ontwikkeling, en contactpunten

1. De Partijen richten hierbij een Speciaal Comité voor handel en duurzame ontwikkeling op (“het TSD-comité”), dat onder deel VI van deze overeenkomst valt en dat:
 - a) eenmaal per jaar of zonder onnodige vertraging op verzoek van een van de Partijen bijeenkomt;

- b) onder het gezamenlijke voorzitterschap staat van vertegenwoordigers van de Partijen op een passend niveau, alsmede
- c) verslag uitbrengt aan de EPO-Raad.

2. Het TSD-Comité staat in voor:

- a) het vergemakkelijken van, toezien op en evalueren van de uitvoering van dit hoofdstuk;
- b) het uitvoeren van de in artikel 18 van deze bijlage bedoelde taken;
- c) het bijdragen aan de werkzaamheden van het Comité van hoge ambtenaren met betrekking tot aangelegenheden die onder deze bijlage vallen, onder meer met betrekking tot de onderwerpen die met het in artikel 108 van deze overeenkomst bedoelde Raadgevend Comité voor de EPO moeten worden besproken;
- d) de behandeling van alle andere aangelegenheden met betrekking tot deze bijlage waarover de Partijen het eens zijn.

3. Het TSD-comité kan zijn eigen reglement van orde vaststellen, bij gebreke waarvan het reglement van orde van het Comité van hoge ambtenaren van overeenkomstige toepassing is.

4. Het TSD-comité publiceert na elke vergadering een verslag.

5. Elke Partij wijst bij de inwerkingtreding van deze overeenkomst binnen haar administratie een contactpunt aan om de communicatie en coördinatie tussen de Partijen over alle aangelegenheden in verband met deze bijlage te vergemakkelijken. Elke Partij stelt de andere Partij in kennis van de contactgegevens van haar contactpunt. De Partijen stellen elkaar onverwijld in kennis van alle wijzigingen van die gegevens over het contactpunt.

ARTIKEL 15

Interne adviesgroepen

1. Elke Partij creëert binnen een jaar na de datum van inwerkingtreding van deze overeenkomst een nieuwe interne adviesgroep of wijst een bestaande aan. De interne adviesgroep adviseert de betrokken Partij over aangelegenheden die onder deze overeenkomst vallen. Deze bestaat uit een evenwichtige vertegenwoordiging van onafhankelijke maatschappelijke organisaties, waaronder niet-gouvernementele organisaties, bedrijfs- en werkgeversverenigingen alsmede vakbonden, die actief zijn op economisch en sociaal gebied en op het gebied van duurzame ontwikkeling, mensenrechten, milieu en andere aangelegenheden. De interne adviesgroep kan in verschillende samenstellingen worden bijeengeroepen om de uitvoering van verschillende delen en bepalingen van deze overeenkomst te bespreken.
2. Elke Partij komt ten minste eenmaal per jaar bijeen met haar interne adviesgroep. Elke Partij houdt rekening met de standpunten of aanbevelingen van haar interne adviesgroep over de uitvoering van deze overeenkomst.
3. Om het publiek bewuster te maken van de interne adviesgroepen, publiceert elke Partij de lijst van organisaties die deelnemen aan haar interne adviesgroep, alsook het contactpunt voor die groep.
4. De Partijen bevorderen de interactie tussen hun respectieve interne adviesgroepen, met inbegrip van hun deelname aan het krachtens artikel 108 van deze overeenkomst opgerichte Raadgevend Comité voor de EPO.

ARTIKEL 16

Vermijden en beslechten van geschillen;

1. De Partijen stellen door middel van dialoog, overleg, uitwisseling van informatie en samenwerking alles in het werk om eventuele onenigheid over de toepassing van deze bijlage op te lossen.
2. Indien de Partijen het oneens zijn over de toepassing van deze bijlage, maken de Partijen uitsluitend gebruik van de overeenkomstig artikel 17 en artikel 18 van deze bijlage ingestelde geschillenbeslechtsprocedures.

ARTIKEL 17

Overleg en bemiddeling

1. Tenzij in dit artikel anders is bepaald, zijn de artikelen 110 en 111 van deze overeenkomst van toepassing.
2. Het overleg wordt binnen twintig (20) dagen na de datum van ontvangst van het verzoek door de Partij waartegen de klacht gericht is, gehouden en wordt binnen negentig (90) dagen na die datum van ontvangst geacht te zijn afgesloten, tenzij de Partijen overeenkomen het overleg voort te zetten.

3. Indien het overleg betrekking heeft op bepalingen die betrekking hebben op multilaterale overeenkomsten of instrumenten waarnaar in deze bijlage wordt verwezen, houden de Partijen rekening met informatie van de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) of van relevante organisaties of organen die in het kader van multilaterale milieuovereenkomsten zijn opgericht, teneinde de samenhang tussen de werkzaamheden van de Partijen en die van die organisaties of organen te bevorderen. In voorkomend geval winnen de Partijen advies in bij die organisaties of organen, of bij elke andere deskundige die of elk ander orgaan dat zij geschikt achten. Elke Partij kan in voorkomend geval ook de standpunten inwinnen van de op grond van artikel 15 van deze bijlage opgerichte interne adviesgroepen of enig ander deskundig advies.

4. Alle besluiten van de Partijen worden openbaar gemaakt.

ARTIKEL 18

Geschillenbeslechting

1. Tenzij in dit artikel anders is bepaald, zijn de artikelen 112 tot en met 115, artikel 116, leden 1, 3, 4 en 5, de artikelen 119 tot en met 124, artikel 125, leden 2 en 3, en de artikelen 126 en 127 van deze overeenkomst van toepassing.

2. Het bij artikel 14 van deze bijlage ingestelde TSD-comité stelt uiterlijk zes (6) maanden na de inwerkingtreding van deze overeenkomst een lijst op van ten minste vijftien (15) personen die bereid en in staat zijn om als scheidsrechter op te treden voor geschillen uit hoofde van deze bijlage. De lijst bestaat uit drie deellijsten: voor elke Partij een sublijst met personen die als scheidsrechter kunnen optreden, en een sublijst met personen die geen onderdaan van een van de Partijen zijn en die beschikbaar zijn om als voorzitter van het arbitragepanel te fungeren. Elke sublijst bevat ten minste vijf (5) personen. Het TSD-comité ziet erop toe dat de lijst altijd op dit niveau wordt bijgehouden, overeenkomstig het reglement van orde.

3. De scheidsrechters beschikken over gespecialiseerde kennis of deskundigheid op het gebied van arbeids- of milieurecht, kwesties waarop deze bijlage betrekking heeft, of de beslechting van geschillen in het kader van internationale overeenkomsten. Zij zijn onafhankelijk, treden op persoonlijke titel op, nemen geen instructies aan van enige organisatie of regering, zijn niet verbonden aan de regering van een van de Partijen en houden zich aan de aan het reglement van orde gehechte gedragscode die de EPO-Raad overeenkomstig artikel 125, lid 4, uiterlijk zes (6) maanden na de inwerkingtreding van deze overeenkomst vaststelt.
4. Indien het arbitragepanel volgens de procedure van artikel 113 van deze overeenkomst is samengesteld, worden de scheidsrechters gekozen uit de relevante personen op de in lid 2 bedoelde sublijsten.
5. Met betrekking tot aangelegenheden die verband houden met de naleving van de in deze bijlage bedoelde multilaterale overeenkomsten en instrumenten, moet de informatie of het advies van deskundigen waarom het arbitragepanel overeenkomstig artikel 121 verzoekt, informatie en advies omvatten van de IAO of relevante organen of organisaties die in het kader van de multilaterale milieuovereenkomsten zijn opgericht.
6. De Partij waartegen de klacht gericht is, stelt haar overeenkomstig artikel 15 van deze bijlage opgerichte interne adviesgroep uiterlijk 21 dagen na de uitspraak van het arbitragepanel in kennis van de nalevingsmaatregelen die zij overeenkomstig artikel 115, lid 4, van deze overeenkomst heeft genomen of voornemens is te nemen.
7. Het TSD-comité houdt toezicht op de uitvoering van de nalevingsmaatregelen. De interne adviesgroepen kunnen in dit verband opmerkingen indienen bij het TSD-comité.